

tokom okupacije, veze zemljoradnika sa četničkim i komunistima sa partizanskim pokretom, kao i njihove sudbine nakon završetka Drugog svetskog rata.

Knjiga Tome Milenkovića *Politička emigracija iz Bugarske u Jugoslaviji 1923–1944* predstavlja važan iskorak u proučavanju ove do sada malo poznate tematike. Autor je u ovom delu izložio svoja istraživanja, sprovedena kako u arhivima tako i na terenu (sećanja prikupljena u mestima nekadašnjeg boravka bugarskih emigranata daju važan doprinos studiji). Mišljenja smo, međutim, da je Milenković svoja izlaganja mogao drugačije da koncipira. Pre svega, tekst karakteriše preopširnost, čemu doprinosi i izvesno ponavljanje pojedinih delova, što dosta utiče na čitljivost knjige. Takođe, struktura od 15 poglavlja (16 ukoliko računamo i pogovor) mogla je da se svede na manji broj sa navedenim poglavljima kao potpoglavljima, jer istih nema u tekstu. Ipak, ove primedbe stavljamo u drugi plan, imajući u vidu da je ovo poslednja autorova knjiga i koliko se posvetio njenom završavanju. Milenkovićev dugogodišnji rad na ovoj problematici daje posebnu vrednost delu, čineći ga nezaobilaznom literaturom i osnovom za dalje proučavanje bugarske političke emigracije u Jugoslaviji.

Miloš Žikić

Коста Николић, ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ: 1989–1992. Књига прва: „СВИ СРБИ У ЈЕДНОЈ ДРЖАВИ“, Београд, Службени гласник, 2018, 530.

Kosta Nikolić spada u red najaktivnijih srpskih istoričara srednje generacije. Do sada je objavio 30 monografija, 12 monografski priređenih knjiga istorijskih izvora, preko 130 naučnih članaka i drugih radova. Brojne teme koje zaokupljaju Nikolićevu pažnju mogu se svrstati u tri kruga. Prvi se odnosi na istoriju komunizma, komunistima i problem kulta ličnosti tokom trajanja Jugoslavije, drugi je vezan za vojnu, političku i društvenu istoriju srpskog naroda tokom Drugog svetskog rata, a treći za raspad Jugoslavije.

Prvi tom trilogije *Jugoslavija, poslednji dani: 1989–1992* pod nazivom „Svi Srbi u jednoj državi“ nije i prvi Nikolićev rad koji se bavi raspadom SFRJ. U pitanju je samo nastavak već dobro utemeljenog istraživanja iz kojeg je nastalo nekoliko monografija, zbornika

arhivske građe i desetina naučnih članaka. Iako je raspad Jugoslavije nesumnjivo najvažniji istorijski događaj s kraja 20. veka u čitavom regionu, nezaobilazan i u globalnim okvirima, malo je srpskih istoričara koji se bave ovom temom. Do sada su se raspadom Jugoslavije u Srbiji uglavnom bavili politikolozi, sociolozi, antropolozi, pravnici, novinari kao i sami učesnici događaja. Zapravo, Nikolićeva knjiga je za sada prva ozbiljna monografija u srpskoj historiografiji posvećena ovoj temi.

Knjiga je podeljena na pet većih celina. „Predgovor“ (7–16) govori o teorijsko-metodološkim problemima istraživanja, dosadašnjoj literaturi i izvornoj građi. Nikolić se ne priklanja nijednoj od mnogih teorija vezanih za nacionalne identitete i etničke sukobe, kao podlozi za objašnjenje neminovnosti „sudbinskog“ nestanka Jugoslavija. Autor kao osnovu za svoje stavove koristi postojeće teorije etničkih rivaliteta, distanci, stvaranja identiteta, ali se u osnovi okreće pozitivističkoj rekonstrukciji stvarnih istorijskih događaja i delovanju najvažnijih aktera, kako bi se utvrdilo „šta se zapravo zbilo“ tokom nestanka Jugoslavije. Nije izbegnut ni osvrt na činjenicu kako je ugao iz koga se posmatraju događaji do sada bio i odlučujući u njihovom ocenjivanju. Pored toga i postojeća literatura, često sa oprečnim stavovima, predrasudama i iskrivljenim tumačenjima, predstavlja veliko opterećenje za proučavanje nestanka Jugoslavije, jer se stvara utisak da je objektivnost nemoguća. Dosadašnje preovlađujuće „srbocentrično“ stanovište u literaturi (naročito stranjoj), dominantan faktor u ratnom raspletu jugoslovenske krize pronalazi u Srbiji i Slobodanu Miloševiću, što je po Nikoliću pojednostavljeno tumačenje („laka meta“). Po pravilu u pitanju je svojevrstan politički narativ, teorijski i empirijski neodrživ. No, Nikolićeva knjiga nije zamišljena kao „odbrana“ politike Srbije (neka vrsta tugaljive samoviktimizacije), već njeno objašnjenje i tumačenje u kontekstu delovanja drugih aktera jugoslovenske krize.

Zato se Kosta Nikolić okrenuo istraživanju, analizi i tumačenju ogromne izvorne građe koja se nalazi u bazi „Međunarodnog krivičnog suda za gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije“ (Tribunal u Hagu). Baza podataka sadrži više stotina hiljada spisa sa više miliona stranica dokumenata koji su istorijski izvori prvog reda. Nisu u pitanju samo presude i transkripti toka suđenja, već ogroman dokazni

materijal vezan za događaje i aktere krvavog raspada Jugoslavije. Do ovih dokumenata nije moguće doći u redovnoj proceduri u državama naslednicama Jugoslavije.

Sledeće poglavlje pod nazivom „Srbija – slom starog poretka“ (17–79), detaljno objašnjava problem srpskog nacionalnog pitanja u interpretaciji Miloševićevog režima, njegovu ideološku, ekonomsku, medijsku i obaveštajno-bezbednosnu osnovu. Posebno se ističu dešavanja u Crnoj Gori koja je tokom „događanja naroda“ 1988–1989. postala saveznik Srbije. Nije propušten ni osvrt na ideološko i strateško opredeljenje Miloševića, protivljenje višestranačkoj demokratiji i liberalizmu, u vreme kada je komunizam brojao poslednje dane u Istočnoj Evropi. Koncept „demokratskog socijalizma“ bio je osnovna ideološka osnova Miloševićevog režima, a podrška srpskom nacionalizmu drugostepena komponenta, sa kojim je dočekao i raspad Jugoslavije. U skladu sa takvim pozicijama došlo je do sukoba sa saveznom vladom Ante Markovića i stvaranja saveza sa vrhom JNA u sklopu očuvanja starog poretka, o čemu Nikolić takođe opširno piše.

Poglavlje „Slovenija i Hrvatska – put ka nezavisnosti“ (80–237) detaljno i dokumentovano govori o nacionalnim pozicijama slovenačkog i hrvatskog rukovodstva za vreme komunizma i neposredno pred višestranačke izbore, kao i o snažnoj težnji za nezavisnošću kada su na vlast došle desne političke partije. Prikazan je razvoj i delovanje jakih antijugoslovenskih političkih i ideoloških struja u Sloveniji u okviru „demokratske alternative“, odnosno obnavljanje i jačanje antijugoslovenskih i antisrpskih političkih tendencija u Hrvatskoj, uključujući i delovanje reakcionarne desnice. Detaljno je objašnjen i analiziran sukob Slovenije i Srbije i suprotstavljeni koncepti opstanka Jugoslavije. Posebno potpoglavlje posvećeno je raspadu SKJ. Objasnjeni su i uspon hrvatskog desnog nacionalizma, dolazak na vlast HDZ-a Franje Tuđmana, stvaranje diskriminatorne antisrpske atmosfere u javnosti i otvorene tendencije ka odvajanju od federacije. Prikazan je i objašnjen javni otpor Beograda takvom razvoju događaja, kroz stav da „nema komotnog odvajanja od Jugoslavije“ kako glasi posebno potpoglavlje, što je najavljivalo vojne sukobe. Veliki prostor posvećen je i problemu položaja Srba u Hrvatskoj, njihovom identitetu, „nacionalnom buđenju“, političkom nasleđu iz doba socijalizma, narodnim liderima, unutrašnjim neslaganjima, odnosu prema Beo-

gradu i otvaranju sukoba sa hrvatskim rukovodstvom u Zagrebu. U ovom poglavlju objašnjeni su i problem međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini (bez posebnog podnaslova), potom ideološke i političke pozicije muslimanskog političkog rukovodstva, a posebno nacionalno buđenje koje je na islamskim osnovama predvodio Alija Izetbegović.

Odeljak „Sa nama nema neizvesnosti“ (238–291) posvećen je stavovima Slobodana Miloševića prema raspadu zajedničke države, odnosno problemu unutrašnjih granica koje je za tadašnju vlast u Beogradu postalo „otvoreno političko pitanje“, u procesu redefinisavanja odnosa među republikama i narodima unutar Jugoslavije. Hronološki posmatrano odeljak se uglavnom ograničava na 1990. godinu, problem obnove višestranačja u Srbiji, odnosno uspostavljanja apsolutne vlasti Miloševića najpre u Savezu komunista Srbije, potom u Socijalističkoj partiji Srbije, odnosno u celoj Republici. Nikolić se bavi i socijalnom osnovom Srbije, političkom kulturom, javnim mnjenjem, problemom obnove demokratske kulture i parlamentarizma, sukobljenim ideološko-političkim stavovima vezanim za liberalno-demokratski i nacionalni put u budućnost, najvažnijim akterima političkog života i njihovim javnim delovanjem.

Poglavlje „Početak raspada“ (292–514) ima šest posebnih potpoglavlja u kojima se prate proces političkog udaljavanja Slovenije i Hrvatske od federacije, sve slabiji položaj savezne vlade, tajni procesi stvaranja republičkih vojnih formacija u Sloveniji i Hrvatskoj, masovan ilegalni uvoz oružja u Hrvatsku, oružano samooorganizovanje Srba u Hrvatskoj (spontano ili podržano iz Beograda), paralize saveznih institucija, problem opstanka JNA. Raspravlja se i o stavovima i postupcima srpskog rukovodstva u Beogradu prema sve jasnijem raspadu zemlje. Velika pažnja posvećena je obaveštajnim poduhvatima, kontaktima i početku oružanih sukoba („Operacija 'Štit'”). Posebno potpoglavlje posvećeno je opozicionom otporu Miloševićevoj vlasti u Srbiji u proleće 1991. godine („Budimo ljudi iako smo Srbi“) u kontekstu raspada zemlje i delovanja svih političkih aktera sa suprotstavljenim interesima. Ovaj odeljak obrađuje i početak sve ozbiljnijih oružanih sukoba u Hrvatskoj, kao i neuspele konferencije predsednika svih republika SFRJ u vezi sa opstankom Jugoslavije, uz izlaganje njihovih suprotstavljenih koncepata. Vrhunac političke krize prikazuje se preko odbijanja Miloševića i JNA da hrvatski predstavnik Stjepan

Mesić postane predsednik Predsedništva SFRJ, kao i referendum o izdvajanju Hrvatske iz zajedničke zemlje. Opređenje Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine da ostanu u Jugoslaviji uz Srbiju i Crnu Goru, kao i podrška Beograda i srpskog javnog mnjenja takvoj politici, obrađeno je u pododeljku „Srbija će biti prokažena, parija“ u kome se raspravlja i o konceptu „svi Srbi u jednoj državi“. Poslednje potpoglavlje („Dosije 'Arkan'“) obrađuje uticaj obavestajnih i kriminalnih krugova na početak oružanih sukoba, njihov intenzitet, sadržaj i obim.

Zaključak monografije „O ratnim ciljevima“ (507–512) govori o javnim i skrivenim nacionalnim, državnim, ideološkim, političkim i ratnim ciljevima svih učesnika raspada Jugoslavije, potom i obavestajnim predviđanjima SAD o raspletu jugoslovenske krize. Kosta Nikolić u zaključku iznosi svoje zapažanje vezano za osnovna pitanja koja su se iskristalisala pred oružani raspad Jugoslavije: 1) da li su narodi ili republike nosioci suvereniteta i odlučivanja o pravu na samoopredeljenje sve do otepljenja; 2) da li su unutrašnje granice administrativne, pa prema tome i promenljive, ili su one državne, samim tim i nepromenljive; 3) da li je secesija moguća samo uz saglasnost svih članova federacije ili je ona suvereno pravo republika. Prvi koncept zagovarala je Srbija, a drugi Slovenija i Hrvatska. Srbija je za svoju politiku dobijala podršku Crne Gore i većine Srba iz cele Jugoslavije. Muslimani iz Bosne i Hercegovine i Makedonija nastojali su da pronađu neko „srednje rešenje“, da bi se posle odlaska Slovenije i Hrvatske iz zajedničke zemlje priklonili konceptu otepljenja od Jugoslavije. Sličan politički stav imali su i Albanci na Kosovu i Metohiji, ali oni nisu direktno učestvovali u raspadu zemlje 1991. godine. Na kraju su najvažniji politički činioци krize u Jugoslaviji odlučili da nasiljem i oružanim sukobima ostvare svoje ciljeve. Slovenija i Hrvatska su uspele da dobiju međunarodnu podršku za svoje planove, što sa Srbijom nije bio slučaj. Sukobi i neslaganja nisu neizbežno vodili ka potpunom raspadu zajedničke zemlje i surovom ratu. Sticajem istorijskih okolnosti i delovanjem političkih aktera Jugoslavija je nestala u brutalnom vojnom sukobu. Delovanje tih činilaca predstavlja centralnu temu Nikolićevih istraživanja.

Monografija ima registar ličnih imena (515–528) i belešku o autoru (529–530), dok je spisak izvora i literature predviđen za završni, treći tom najavljene trilogije. Knjiga je objavljena u biblioteci Sabornik, koju uređuje Bori-

sav Čeliković u Službenom glasniku u već prepoznatljivom prijatnom dizajnu i opremi koju neguje ova ugledna izdavačka kuća.

Monografija Koste Nikolića o poslednjim danima SFRJ predstavlja samo uvod u zamišljenu trilogiju. Drugi tom po planu trebalo bi da obrađuje ratove u Sloveniji i Hrvatskoj, a treći početak rata u Bosni i Hercegovini. U skladu sa takvim konceptom prva knjiga je zamišljena kao prikaz „scene“ i glavnih aktera koji deluju u brzim i zbilja dramatičnim događajima. Knjiga je pisana u pozitivističkom duhu, ali nije oblikovana kao obično ređanje događaja, već tematski obrađuje najvažnije procese, sa objašnjenjima motiva svih učesnika za postupke koje su činili. Nikolić se opredelio da putem opširnih citata omogući čitaocima da sami dođu do zaključaka o glavnim istorijskim procesima perioda koji obrađuje i delovanju svih učesnika, uključujući i stepen odgovornosti za raspad zemlje i početak oružanih sukoba. Sam naslov i podnaslovi upućuju na stav autora o centralnom problemu oko kojeg je razvila kriza i rat.

Monografija objašnjava delovanje najvažnijih učesnika, pri čemu je naglasak na Sloveniji, Hrvatskoj i posebno Srbiji. Iako se prikazuju i stavovi međunarodne zajednice, oni nisu izloženi i analizirani u posebnom poglavlju, kao i političke aktivnosti Albanaca, čije je delovanje važno za početak krize, ali ne i za direktan oružani raspad Jugoslavije. Za razliku od brojnih dosadašnjih osvrtu na krizu i nestanak Jugoslavije, monografija Koste Nikolića nam prvi put na osnovu arhivske građe oslikava celinu istorijskih procesa, sa mnogim nepoznatim ili manje poznatim događajima i detaljima, kao i onim koji su usled mnoštva događaja „zaboravljeni“. Tu su i brojni novi uvidi rekonstruisani na osnovu pouzdane dokumentacije, kao i mnogo kompleksniji i tačniji zaključci vezani za raspad zemlje.

Svakako da je najveća vrednost ove knjige korišćenje originalne arhivske građe, čiji sadržaj i obim najavljuju nove istraživačke teme i brojne monografije. Ostaje da se nadamo da će već poslovična vrednoća i efikasnost Koste Nikolića usloviti da javnost ubrzo na uvid dobije i drugi tom zamišljene celine, koji će nam omogućiti tačnija i preciznija saznanja o sasvim sigurno najvažnijem istorijskom događaju u prošlosti Srbije i regiona s kraja 20. veka.

Miloš Timotijević